



Interventie

KiVa

Samenvatting

Doelgroep

Alle leerlingen uit groep 5 tot en met 8 van de reguliere basisschool. Intermediaire doelgroep zijn leerkrachten.

Doel

Het doel van KiVa is het voorkomen en verminderen van pesten. Op KiVa-scholen hebben leerlingen en leerkrachten een anti-pesthouding en hebben ze vaardigheden om adequaat op te treden tegen pesten.

Aanpak

KiVa is een schoolbreed, preventief, universeel antipestprogramma dat ontwikkeld is in Finland (Salmivalli, Kärnä, & Poskiparta, 2010). In elke groep worden jaarlijks tien KiVa-lessen gegeven over thema's als groepsdruk, communicatie, respect en (het herkennen, oplossen en voorkomen van) pesten. In de lessen wordt gewerkt aan de kennis, vaardigheden en houding van leerlingen ten aanzien van pesten, waarbij wordt geoefend in een interactief computerspel. Naast de aanpak voor alle leerlingen zijn er geïndiceerde curatieve interventies om pestincidenten op te lossen door het KiVa-team van de school.

Met tweejaarlijkse afname van vragenlijsten bij leerlingen wordt onderzocht of pestgedrag op school verandert, en wordt inzicht verkregen in het welbevinden van de leerlingen. Scholen krijgen terugkoppeling over deze gegevens. Tevens worden er ervaringsbijeenkomsten georganiseerd waarin KiVa-teams van verschillende scholen ervaringen uitwisselen en bijdragen aan het verbeteren van het KiVa-programma.

Materiaal

- . Handleiding voor leerkrachten van de basisschool met materiaal voor tien lessen en stappenplan voor steungroepaanpak
- . Aanvullend materiaal voor extra lessen
- . Gids voor ouders
- . KiVa computerspel voor leerlingen
- . Hesjes voor surveillanten en posters voor in de school

Onderbouwing

KiVa is opgezet vanuit drie theoretische inzichten. 1) De rolbenadering bij pesten; naast pesters en slachtoffers zijn er assistenten, versterkers, verdedigers en buitenstaanders die een rol in het groepsproces hebben. 2) De goede sociale positie die pesters vaak hebben; strategische pesters zijn meestal populaire en opvallende leerlingen die aanzien genieten (Salmivalli, 2010). 3) Pesten pas kan stoppen als leerkrachten er daadkrachtig tegen optreden en de groepsnorm onder leerlingen verandert (we willen dat pesten stopt) waardoor de opbrengsten (zoals het verkrijgen van status) voor pesters verminderen en hun motivatie om te pesten afneemt.

Onderzoek

In Finland was KiVa al bewezen effectief (Kärnä et al., 2011). Onderzoek in Nederland laat zien dat pesten op KiVa-scholen afnam van 29 naar 13,5% (een daling van 53%). Op controlescholen nam het pesten af van 29 naar 18,5% (een daling van 35%). De daling is het sterkst bij leerlingen die dagelijks gepest worden: 65% op KiVa-scholen. Leerlingen op KiVa-scholen zijn verder positiever geworden over hun leerkrachten: leerkrachten hebben meer aandacht hebben voor pesten, zijn er negatiever over en treden er beter tegen op. Leerlingen op KiVa-scholen ontwikkelen zelf ook een meer negatieve houding over pesten, hebben meer inlevingsvermogen voor het slachtoffer en gaan zich meer richten op het aangaan van positieve relaties met leeftijdsgenoten. Op controlescholen is die vooruitgang niet of nauwelijks te zien. Ook zijn KiVa-leerlingen na een jaar meer te spreken over de sfeer op school.

Erkenning

Erkend door

Deelcommissie jeugdzorg en psychosociale/pedagogische preventie d.d 16-01-2014

Oordeel: Theoretisch goed onderbouwd

De referentie naar dit document is:

René Veenstra, Gijs Huitsing, René Koens, Femke Munniksma, Beau Oldenburg, Rozemarijn van der Ploeg en Freek Velthausz

(januari 2014). Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'KiVa'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies

1. Probleemomschrijving

1.1 Probleem

Pesten op de basisschool is een complex en universeel probleem waar leerkrachten vaak niet goed mee om weten te gaan (Swearer, Espelage, Vaillancourt, & Hymel, 2010). Pesten is een vorm van agressie waarbij door één of meer personen een ander schade wordt toegebracht. Kenmerkend aan pesten is dat het negatieve gedrag bewust en stelselmatig gebeurt, dat de macht ongelijk verdeeld is en dat het slachtoffer zich meestal niet kan verdedigen. Het onderscheid met plagen is soms moeilijk te maken. Plagen vindt echter incidenteel plaats en beide partijen zijn aan elkaar gewaagd of zelfs vrienden van elkaar.

Behalve op school kan er ook thuis of in de vrije tijd worden gepest. Er is tegenwoordig steeds meer aandacht voor digitaal pesten. De onderliggende oorzaken van digitaal pesten zijn echter hetzelfde als die van traditioneel pesten (Salmivalli, Sainio, & Hodges, 2013). Pesten kan op veel verschillende manier gebeuren. De meest voorkomende vormen van pestgedrag zijn:

- Verbaal: schelden, narroepen, imiteren, belachelijk maken of uitlachen;
- Bedreigen: iemand tot iets dwingen, chanteren, intimideren;
- Fysiek: spugen, schoppen, slaan of knijpen;
- Materieel: spullen stukmaken, afpakken of verstoppen;
- Relatieel: iemand uitsluiten, over iemand roddelen of geruchten verspreiden (al dan niet via mobieltje en internet);
- Digitaal: belastend materiaal zoals filmpjes of foto's op internet plaatsen of via mobieltje versturen.

Pesten kan ook negatieve gevolgen hebben voor het welbevinden van leerkrachten (zie Espelage et al., 2013).

1.2 Spreiding

Op de basisschool is circa 10-15 procent van de leerlingen systematisch slachtoffer van pesten (Goossens, Vermande, & Van der Meulen, 2012). Pestgedrag kan in de gehele schoolperiode voorkomen. Pesten vindt echter het meest plaats in de middenbouw en bovenbouw van de basisschool en in de brugklas van het voortgezet onderwijs. Pesten neemt af naarmate leerlingen ouder worden. Afhankelijk van de vraagstelling en de leeftijdsgroep kan daarom ook de prevalentie variëren (Goossens, Vermande, & Van der Meulen, 2012). Zo werd in een Nederlandse steekproef bij meer dan 4.000 7- en 8-jarigen gevonden dat meer dan een derde van de leerlingen aangaf gepest te worden (Verlinden et al., 2013), terwijl onderzoek onder meer dan 4.200 11-, 13- en 15-jarigen laat zien dat 10,6% van de meisjes en 18,8% van de jongens bij pesten betrokken zijn als slachtoffer, pester, of beide. In ongeveer een kwart van de situaties waarin er kan worden gesproken van

pesten wordt er fysiek gepest. Jongens pesten vaker dan meisjes. Meisjes gebruiken minder vaak fysiek geweld dan jongens. Als meisjes pesten is er vaker sprake van relationeel pesten, zoals iemand uitsluiten of roddelen. Jongens pesten net zo vaak op een relationele manier als meisjes (Card, Stucky, Sawalani, & Little, 2008).

1.3 Gevolgen

Pesten heeft tal van negatieve consequenties (Salmivalli & Peets, 2009). Slachtoffers kunnen last hebben van psychische klachten zoals gevoelens van eenzaamheid, gebrek aan zelfwaardering, geen vertrouwen in anderen of depressiviteit (Reijntjes, Kamphuis, Prinzie, & Telch, 2010). Niet alleen slachtoffers ondervinden (soms blijvende) problemen, ook pesters lopen het risico in hun ontwikkeling slechter af te zijn. Pesters leren niet met overleg of begrip voor anderen iets te bereiken en blijven vaak onaangepast gedrag vertonen. Daardoor hebben ze een grotere kans om op latere leeftijd probleemgedrag te vertonen, zoals delinquentie (Ttofi, Farrington, Lösel, & Loeber, 2011). Klasgenoten die niet direct bij het pesten betrokken zijn ondervinden vaak ook gevolgen van ernstige pesterijen; ze voelen zich minder veilig (zijn bang om het volgende slachtoffer te worden) en hebben een lager zelfvertrouwen, bijvoorbeeld doordat ze zich schuldig voelen dat ze niet ingrijpen (Huitsing, Veenstra, Sainio, & Salmivalli, 2012; Nishina & Juvonen, 2005). De maatschappij in brede zin heeft er ook last van als er niet wordt ingegrepen. Denk onder meer aan meer behandelingen door GGZ instellingen, meer criminaliteit, meer schoolverzuim, meer middelengebruik en verslavingsproblematiek. Wanneer pesten niet preventief wordt tegengegaan, leidt dit tot enorme maatschappelijke kosten. Vroeg ingrijpen is daarentegen kostenbesparend (Heckman, 2006).

2. Beschrijving interventie

2.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

De doelgroep bestaat uit alle leerlingen van groep 5 tot en met groep 8 van de basisschool.

Intermediaire doelgroep

De KiVa-training richt zich op leerkrachten die lesgeven aan groep 5 tot en met 8 van de basisschool en schoolleiders, intern begeleiders en andere volwassenen die werken met basisschoolleerlingen.

Selectie van doelgroepen

Alle basisscholen kunnen de universele preventieve aanpak van KiVa inzetten. Naast de aanpak voor alle leerlingen zijn er geïndiceerde preventieve interventies om pestincidenten op te lossen door het KiVa-team van de school. Het KiVa-team beslist met behulp van een screeningsformulier en gesprekken met leerlingen en andere betrokkenen of leerlingen in aanmerking komen voor een geïndiceerde preventieve interventie, of dat het probleem eerst in de klas met de leerkracht moet worden aangepakt. Er zijn geen contra-indicaties, het KiVa-team kan echter wel besluiten om leerlingen met ernstige problemen door te verwijzen naar specialistische zorg en begeleiding.

2.2 Doel

Hoofddoel

Het doel is om leerlingen zover te krijgen dat ze slachtoffers gaan steunen en proberen de pester te stimuleren om met het pesten te stoppen. Het aanpakken van pesten werkt alléén als de hele groep zich verantwoordelijk voor elkaar voelt en als er in het gedrag van alle groepsleden verandering plaatsvindt. Niet iedereen is er weliswaar verantwoordelijk voor dat er wordt gepest, maar iedereen is er wel verantwoordelijk voor dat er een einde aan komt. Het hoofddoel is uiteindelijk dat minder leerlingen worden gepest, dat minder leerlingen zelf pesten, en dat meer leerlingen met plezier naar school gaan.

Subdoelen

. Leerkrachten bepalen duidelijker de norm in de klas (te zien in aandacht voor pesten, negatieve anti-pesthouding, en vaardigheden om pesten op te lossen) en stimuleren dat leerlingen status en aanzien bereiken

met prosociaal gedrag (en niet met pesten).

- . Leerlingen zien in dat pesten schadelijke gevolgen heeft.
- . Mogelijke slachtoffers komen beter voor zichzelf op (assertiviteit) en verkrijgen een betere positie in de groep, bijvoorbeeld door het hebben van meer vrienden.
- . Pesters verkrijgen status en aanzien op een prosociale manier doordat bijvoorbeeld positief leiderschap meer wordt beloond door klasgenoten dan pestgedrag.
- . Minder leerlingen kiezen ervoor om pesters te assisteren of pestgedrag te versterken, maar kiezen ervoor om slachtoffers van pesten te gaan helpen.

Als al deze subdoelen worden bereikt dan ontstaat er een positieve groepsnorm in de klas, waardoor pesten wordt teruggedrongen en het schoolwelbevinden van leerlingen stijgt. Doordat het veiliger en rustiger in de klas zal zijn, kan KiVa op de langere termijn ook bijdragen aan betere schoolprestaties van leerlingen.

2.3 Aanpak

Opzet van de interventie

KiVa bestaat uit twee soorten interventies. De universele preventieve aanpak is een schoolbrede systematische aanpak gericht op het voorkomen en oplossen van pesten op leerling-, klas- en schoolniveau. Overzichtsstudies hebben laten zien dat er bij pestaanpakken een "dosage effect" bestaat, wat betekent dat meer elementen in een intensievere interventie de kans vergroten om pesten terug te dringen (Tofsi & Farrington, 2011). Onderdeel van de preventieve schoolbrede systematische aanpak zijn:

- . Tien KiVa-lessen per jaar over thema's zoals groepsdruk, communicatie, respect en (het herkennen, oplossen en voorkomen van) pesten. De eerste drie lessen staan ingepland voor de herfstvakantie, en de laatste les moet rond Pasen worden gegeven. De lessen zijn geschikt voor groep 5 tot en met 8. Als leerlingen alle lessen eenmaal hebben gehad, is er aanvullend materiaal om ook in latere leerjaren met KiVa te werken. Op deze manier hebben leerkrachten in alle leerjaren materiaal om aan positieve groepsvorming te werken en pesten te voorkomen.
- . De vaardigheden die leerlingen in de lessen leren, kunnen ze oefenen in een interactief computerspel. Zo kunnen leerlingen vaardigheden eerst in de virtuele wereld oefenen, alvorens ze in de praktijk te brengen. Na respectievelijk lessen 4, 6, 8, 9 en 10 wordt een level geactiveerd door de leerkracht.
- . Om het team te informeren en activeren wordt aan het begin van het schooljaar gestart met een schoolbrede kick-off bijeenkomst en een teamvergadering waarin besproken wordt wat het betekent om een KiVa-school te zijn.
- . Bij de start van het schooljaar worden KiVa-posters in de school opgehangen, en gaan pauzesurveillanten opvallende KiVa-hesjes dragen. Deze verbeteren de zichtbaarheid en doen iedereen herinneren aan de KiVa-normen.
- . In september/oktober wordt een ouderavond georganiseerd.
- . Jaarlijks worden door de KiVa-begeleiders twee ervaringsbijeenkomsten georganiseerd (één in oktober/november en één in maart) waarin KiVa-teams van verschillende scholen ervaringen uitwisselen.

Daarnaast kan het KiVa-team van de school het gehele jaar door geïndiceerde interventies uitvoeren voor gepeste leerlingen, of leerlingen die niet goed in de groep liggen. Met een steungroepaanpak wordt een subgroepje van leerlingen uit de klas tijdelijk verantwoordelijk gemaakt voor het welzijn van de gepeste leerling. De voortgang wordt na een week voor de eerste keer gemonitord, en als dat nodig is na nog een week voor de tweede keer. Mocht ondanks alle inzet de steungroepaanpak niet tot vermindering van pesten leiden, dan is er voor pesters een herstelaanpak waarin leerlingen onder begeleiding van een KiVa-teamlid een concreet plan schrijven om hun gedrag te veranderen.

Inhoud van de interventie

Scholing voor leerkrachten: tweedaagse training voorafgaand aan het schooljaar dat de school een KiVa-school wordt, waarbij de schoolleider, het toekomstige KiVa-team, de intern begeleider en leerkrachten die de KiVa-lessen gaan geven aanwezig zijn; jaarlijkse inscholing voor nieuwe medewerkers op bestaande KiVa-scholen (in september); KiVa-conferenties die elke twee jaar worden gehouden waar scholen worden geïnformeerd over de stand van zaken in onderzoek naar pesten met verdieping door workshops over diverse onderwerpen.

Ontmoeting tussen scholen: KiVa-teamleden ontmoeten elkaar twee keer per jaar bij ervaringsbijeenkomsten (intervisiegroepen) onder begeleiding van een KiVa-schoolbegeleider. Bij deze bijeenkomsten worden voortgang en ervaringen besproken, en kennis en informatie gedeeld.

Bijeenkomsten per school: Op de door het KiVa-team georganiseerde kick-off bijeenkomst, teamvergadering en ouderavond wordt met een interactieve presentatie uitleg gegeven over de theoretische achtergrond, opzet en opbouw van KiVa, en wordt benadrukt dat het belangrijk is om pesten en andere problemen bespreekbaar te maken en te signaleren. Het belang van samenwerking tussen het team (teamvergadering) en de school en ouders (ouderavond) wordt duidelijk naar voren gebracht. De schoolbrede kick-off bijeenkomst is bedoeld om het programma bij de leerlingen onder de aandacht te brengen. Scholen kunnen zelf kiezen hoe ze dit vormgeven, bijvoorbeeld met een voorstelling, gezamenlijk lied of dansje dat op het schoolplein wordt uitgevoerd.

KiVa-lessen: De lessen zijn gericht op het werken aan groepsvorming, het bieden van een veilige leeromgeving en de preventie van pesten. KiVa wordt preventief ingezet. Het is een universele interventie waar voor elke klas, ongeacht de problematiek, de te behalen doelen gelijk zijn (als voorbeeld uit les 8, "kinderen kennen verschillende manieren om pesten tegen te gaan"). In klassen waar pesten geen probleem is, kan een leerkracht volstaan met het eenmalig geven van de lessen. Als het pesten echter wel een probleem is, kunnen extra oefeningen worden ingezet om alsnog de doelen te behalen.

De lessen hebben aantrekkelijke, gevarieerde werkvormen, waaronder afwisselende oefeningen, discussies, groepsopdrachten en rollenspelen. In de lessen gaat het om kennisoverdracht, het oefenen van vaardigheden en het ontwikkelen van een positieve norm (we willen dat pesten stopt). Elke les wordt afgesloten met een KiVa-regel. Aan het einde van de serie lessen tekenen de leerlingen een contract dat bestaat uit alle regels die gedurende het schooljaar zijn aangenomen. De tien Nederlandse KiVa-regels zijn:

1. We doen aardig tegen elkaar en behandelen anderen met respect.
2. We maken er samen een fijne groep van.
3. We praten met elkaar (en gebruiken daarbij ik-taal).
4. We willen dat pesten stopt.
5. We willen dat ook verborgen pesten stopt.
6. We houden er rekening mee dat pesten heel lang pijn doet.
7. We zeggen tegen pesters: stop ermee.
8. We helpen gepeste leerlingen.
9. We lossen pesten als groep op.
10. We blijven ons houden aan dit KiVa-contract!

Bij de lessen hoort een computerspel waarin leerlingen met een door henzelf vormgegeven karakter door een virtuele school lopen en daar opdrachten kunnen doen. Centraal staat hierbij het verwerven van kennis over pesten (ik weet), het leren van strategieën om pesten tegen te gaan (ik kan) en het toepassen van deze strategieën om pesten tegen te gaan (ik doe).

KiVa-hesjes: Surveillanten dragen in de pauze felgekleurde hesjes. De hesjes moeten als een preventieve maatregel worden gezien. De hesjes zorgen ervoor dat leerlingen makkelijker op een pleinwacht afstappen. Ze vergroten de zichtbaarheid. Dankzij de hesjes is het voor iedereen duidelijk wie aanspreekpunt is. Leerkrachten zien het zelf ook eerder als ze de hele pauze samen staan zonder zich te verspreiden.

Het KiVa-team voert de geïndiceerde interventies uit. Leerkrachten, leerlingen en ouders kunnen pestincidenten bij het KiVa-team melden. Als er sprake is van pestsignalen, houdt het KiVa-team een individueel gesprek met het slachtoffer. Als duidelijk is dat het om pesten gaat en niet om een ruzie of om plagen, wordt geprobeerd om het pesten in de groep bespreekbaar te maken en in de groep een oplossing te zoeken. Als dit niet mogelijk is, bijvoorbeeld omdat de sfeer in de groep niet veilig genoeg is, dan wordt een steungroep samengesteld. Aan die steungroep nemen zowel pesters als vrienden en neutrale klasgenoten van het slachtoffer deel. Aan de steungroep wordt door de leerkracht verteld dat een bepaalde klasgenoot (met naam genoemd) het niet fijn vindt om naar school te gaan en dat hulp nodig is om het naar school gaan voor deze leerling weer aangenaam te maken. Aan de deelnemers van de steungroep wordt gevraagd om de komende week iets concreets voor de betreffende leerling te doen, bijvoorbeeld het geven van een

compliment. Na ongeveer één week wordt er met de gepeste leerling geëvalueerd of de situatie is verbeterd. De uitkomst van dit gesprek vormt de input voor de evaluatie met de steungroep. De steungroep krijgt complimenten voor de geboden hulp en wordt aangemoedigd het goede gedrag voort te zetten en, indien nodig, met nieuwe voorstellen te komen, die weer na een week worden geëvalueerd. In de steungroep ligt de nadruk op vooruit kijken en niet op terug kijken. Pesters worden dus niet aangesproken op wat ze fout hebben gedaan maar juist gevraagd om een positieve bijdrage.

Als er sprake is van complexe problematiek of ingewikkelde groepsproblemen dan kunnen de vaste KiVa-begeleiders ingeschakeld worden voor extra begeleiding. Er kan dan ook gebruikt worden gemaakt van een netwerkadvies (zie www.sociaalnetwerkadvies.nl) om inzicht te krijgen in de sociale structuur van de klas (wie gaat met wie om?) en samen met de leerkracht de structuur van de klas te bespreken. Zo kan er met oefeningen uit de lessen worden gewerkt om groepjes te vormen van invloedrijke en populaire leerlingen die onder begeleiding aan het klassenklimaat kunnen werken.

Tot slot, het materiaal moet worden gezien als een middel om pesten tegen te gaan en niet als een doel op zichzelf. Leerkrachten willen soms pasklare antwoorden om pesten meteen uit te bannen. Dat is echter te eenvoudig gedacht. Vandaar dat KiVa een schoolbrede aanpak is met talrijke componenten waarmee leerkrachten complexe pestproblemen beter kunnen aanpakken.

2.4 Ontwikkelgeschiedenis

Betrokkenheid doelgroep

Om de invoering en ontwikkeling van KiVa in Nederland succesvol te laten verlopen is in januari 2011 het KiVa-consortium opgericht. Aan het consortium nemen mensen uit zowel de wetenschap (Rijksuniversiteit Groningen) als de onderwijspraktijk (schoolbegeleidingsdiensten) deel. Samen werken zij aan de implementatie, evaluatie en doorontwikkeling van KiVa in Nederland. Het KiVa-consortium komt maandelijks bijeen. Bij de tweejaarlijkse ervaringsbijeenkomsten met KiVa-scholen worden de ervaringen van scholen systematisch verzameld, waardoor duidelijk is welke KiVa-onderdelen direct aanslaan en welke onderdelen aanpassing behoeven. Door de ervaringsbijeenkomsten staan scholen elkaar bij, kunnen wetenschap en praktijk van elkaar leren, en kan KiVa blijvend worden doorontwikkeld.

2.5 Vergelijkbare interventies

In Nederland uitgevoerd

Uit het overzicht van Goossens, Vermande en Van der Meulen (2012) blijkt dat PRIMA en KiVa de enige twee schoolbrede antipestprogramma's zijn. PRIMA is opgenomen in de Databank Effectieve Jeugdinterventies met als kwalificatie "Effectief volgens goede aanwijzingen".

Overeenkomsten en verschillen

'PRIMA' is gebaseerd op het in de jaren tachtig en negentig ontwikkelde Olweus Bullying Prevention Program (OBPP, zie voor een overzicht: Olweus & Limber, 2010). PRIMA bleek in Nederland pestproblemen na één jaar te verminderen, maar het effect was na twee jaar echter niet groter dan de afname van pesten op controlescholen (leeftijdseffect).

KiVa en PRIMA onderscheiden zich van andere interventies tegen pesten door de schoolbrede aanpak.

Overeenkomsten tussen beide programma's zijn:

o materiaal voor leerlingen, leerkrachten en ouders;

o gerichte training en begeleiding van leerkrachten door ervaren schoolbegeleiders, zodat ze kunnen fungeren als een daadkrachtig rolmodel voor leerlingen;

Belangrijk verschil is dat KiVa veel recenter is ontwikkeld waardoor al het materiaal veel moderner oogt. Een ander verschil is dat KiVa nog wordt doorontwikkeld, terwijl dat bij PRIMA niet het geval is. KiVa legt nog meer de nadruk op de rol van de groep als geheel, zodat leerkrachten met concrete materialen leerlingen kennis en vaardigheden leren om samen op te treden tegen pesters. Qua monitoring maakt KiVa gebruik van netwerkanalyses. De ontwikkelaars zijn expert op dat gebied en bieden leerkrachten gedetailleerd inzicht in de

relaties tussen leerlingen. Verder staan coaching, nascholing en doorontwikkeling centraal bij KiVa: wat werkt voor wie, wanneer en waarom?

Toegevoegde waarde

KiVa richt zich op de groep/omstanders van pesten. Het zijn juist de omstanders die het pesten in stand houden. Vandaar dat er echt een cultuurverandering plaats moet vinden. Leerlingen moeten gezamenlijk willen dat pesten stopt. Uniek aan KiVa is de koppeling met onderzoek naar wat werkt voor wie, wanneer en waarom. Wereldwijd zijn er verscheidene antipestprogramma's geëvalueerd. Om van bewezen effectiviteit te kunnen spreken moet aan hoge eisen worden voldaan, zoals een geschikte controleconditie, randomisatie, een voldoende grote steekproef, een systematische evaluatie van de implementatie, betrouwbare en valide metingen en een analyse van uitval (Smith, Schneider, Smith, & Ananiadou, 2004; Vreeman & Carroll, 2007). De overgrote meerderheid van evaluaties van antipestprogramma's voldoet niet aan die eisen, met als gevolg dat het onverantwoord is om dergelijke programma's op grote schaal in te voeren. KiVa is geëvalueerd met een onderzoeksdesign dat aan alle eisen voldoet (Kärnä et al., 2011) en won de European Crime Prevention Award 2009.

3. Onderbouwing

3.1 Oorzaken

Er zijn tal van individuele factoren en eigenschappen te vinden die gerelateerd zijn aan pesten en gepest worden (Cook, Williams, Guerra, Kim, & Sadek, 2010; Hong & Espelage, 2012). Risicofactoren voor slachtofferschap zijn onder meer verlaagd zelfvertrouwen, angststoornissen, leerproblemen, of problemen thuis. Voor pesten zijn dit bijvoorbeeld cognitieproblemen, verminderde academische vaardigheden, of externaliserende problemen. Al deze factoren spelen echter binnen de context van een groep, en het zijn de normen in de groep en gerelateerde groepsprocessen die bepalen of leerlingen met risicofactoren worden in- of buitengesloten (Salmivalli, 2010).

Drie theoretische inzichten ondersteunen de rol van de groep bij het voorkomen en verminderen van pesten. Als eerste is dat de rolbenadering bij pesten (Salmivalli et al., 1996). Deze benadering gaat er vanuit dat alle leerlingen in de groep een rol spelen bij het voortduren van het pestprobleem. De oorzaak ligt dus niet alleen bij slachtoffer(s) en pester(s) maar bij de groep als geheel. Juist de omstanders kunnen er aan bijdragen dat het pesten in stand gehouden blijft of zelfs toeneemt. Meelopers en versterkers maken dat pesters zich gesterkt voelen. Doordat buitenstaanders niet ingrijpen, stemmen ze impliciet in met het pesten. Hun rol is daardoor minder onschuldig dan op het eerste gezicht lijkt. **Figuur 1 (in de bijlage) geeft de relaties tussen de leerlingen in deze rollen schematisch weer.** De blauwe doorgetrokken lijn betekent een positieve relatie, de rode stippellijn betekent een negatieve relatie. De rollen van leerlingen bij pesten zijn vaak niet statisch, maar dynamisch. Pesters kunnen bijvoorbeeld ook verdedigers zijn, vooral van hun eigen vrienden die vaak ook pesten (Huitsing & Veenstra, 2012).

Als tweede is bekend dat pesters vaak een goede sociale positie hebben (Volk, Camilleri, Dane, & Marini, 2012). Pesters zijn meestal populaire en opvallende leerlingen in de klas. Juist doordat pesters aanzien genieten, staan ze veel sterker dan hun slachtoffers. Sociaal succes is een belangrijk doel voor alle leerlingen en dus ook voor pesters. Leerlingen kunnen hun status verhogen door andere leerlingen te domineren, bijvoorbeeld door te pesten (Veenstra, Lindenberg, Munniksma, & Dijkstra, 2010; Veenstra et al., 2007). Dit is dus een oorzaak van het pesten. Pesters kiezen hiervoor niet-populaire, afgewezen leerlingen waar anderen weinig om geven om de goede relatie met anderen niet te verliezen. Pesten kan dus een gunstige opbrengst opleveren, omdat het helpt om belangrijke doelen te bereiken.

De context, waaronder leerlingen en leerkrachten, bepaalt de norm ten aanzien van pesten. De bereidheid van leerlingen om wel of niet met pesten door te gaan hangt hiermee samen. Als belangrijke leerlingen (zoals seksegenoten of populaire leerlingen) pesten accepteren, hebben pesters weinig reden om hun gedrag te stoppen en is dat een belangrijke oorzaak voor het pesten (Dijkstra, Lindenberg, & Veenstra, 2008). Als er daarentegen veel leerlingen in de klas optreden tegen pesten, is het voor pesters veel minder aantrekkelijk om door te gaan met pesten. Dit zal ertoe leiden dat de opbrengsten (zoals het verkrijgen van status) voor pesters verminderen, waardoor hun motivatie om te pesten kleiner wordt.

Een derde uitgangspunt is dat pesten pas kan stoppen als leerkrachten er daadkrachtig tegen optreden. Sommige leerkrachten denken het pesten goed onder controle te hebben en zeggen bijvoorbeeld tegen ouders dat bij hen in de klas niet wordt gepest. Dat zal doorgaans zonder meer kloppen. Slechts 10 procent van de leerlingen geeft aan dat ze worden gepest als de leerkracht in de klas is. Het gebeurt veel vaker als de leerkracht er niet bij is, bijvoorbeeld op het schoolplein, tijdens het overblijven of als de leerkracht even de klas uit gaat, zie Figuur 2 (in de bijlage). Leerkrachten doen er in dat opzicht goed aan hun taak breder op te vatten: als er bijvoorbeeld op internet wordt gepest, dan gebeurt dat meestal door leerlingen van dezelfde school. Ook dan is het pesten een groepsproces en kan het probleem op school worden aangepakt. Bij het aanpakken van pesten moet een leerkracht zich ook verantwoordelijk voelen voor wat er gebeurt op al die vrije momenten. Als dat niet gebeurt, is de taakopvatting van de leerkracht ook een belangrijke oorzaak van het ontstaan en voortduren van pesten.

3.2 Aan te pakken factoren

De goede sociale status die pesters doorgaans hebben is iets dat KiVa probeert te veranderen. De aan te pakken factor is een attitude- en gedragsverandering om leerkrachten en leerlingen overduidelijk tegen pesten te laten zijn en voor slachtoffers op te laten komen. Leerlingen en leerkrachten zijn zich er bewust van dat pesten schadelijke gevolgen heeft, en dat ze een rol hebben om het pesten te stoppen. Er wordt aan gewerkt dat leerlingen minder de pesters assisteren of hun gedrag versterken en juist meer slachtoffers verdedigen.

KiVa beoogt een cultuurverandering in de groep te bereiken. De nadruk ligt op preventie en het kijken naar de groep als geheel en niet alleen naar daders en slachtoffers. De groep vormt het probleem maar biedt ook mogelijkheden tot oplossing. Daartoe moeten er wel positieve normen in de klas worden gecreëerd. Leerlingen kijken naar elkaar om en zorgen ervoor dat klasgenoten niet geïsoleerd zijn. Leerkrachten kunnen daarbij als rolmodel dienen en tegenwicht bieden als populaire leerlingen pesten leuk vinden. Op scholen waar de norm omslaat, profiteren alle leerlingen ervan: ze gaan met meer plezier naar school en vinden hun leerkrachten beter.

3.3 Verantwoording

Onderzoek naar het groepsproces brengt verschillende factoren naar voren die bijdragen aan het in stand houden van pesten. Dat kunnen bepaalde pestrollen zijn die het pesten aanmoedigen, de normen van een groep die pesten bevorderen of belangrijke opbrengsten van pesten. In klassen met minder versterkers en meer verdedigers wordt bijvoorbeeld minder gepest (Kärnä, Voeten, Poskiparta, & Salmivalli, 2010; Salmivalli, Voeten, & Poskiparta, 2011), pesters worden meer afgewezen door klasgenoten in klassen waar pesten niet de norm is (Sentse, Scholte, Salmivalli, & Voeten, 2007) en strategische pesters vermijden slachtoffers die een risico zijn voor hun status (Veenstra et al., 2010). De benadering van pesten als een groepsproces biedt daarom goede aanknopingspunten voor interventies tegen pesten (Swearer, Espelage, Vaillancourt, & Hymel, 2010).

De lessenserie en het computerspel zijn belangrijk om leerlingen in te laten zien dat pesten schadelijke gevolgen heeft (onder meer les 4: herken pesten!, en les 6: gevolgen van pesten), om leerlingen beter voor zichzelf op te laten komen (onder meer les 9: wat kan ik doen als ik word gepest?), en om alle leerlingen te activeren om positief gedrag te belonen en negatief gedrag (waaronder pesten) af te keuren (onder meer les 2: in de groep, les 7: pesten en de groep, en les 8: de groep verzet zich tegen pesten). Als de lessenserie niet het gewenste effect heeft en de groep extra sturing nodig heeft, kan de leerkracht in samenspraak met het KiVa-team de steungroepaanpak inzetten om empathie voor medeleerlingen te bevorderen en leerlingen te vragen om concreet positief gedrag te laten zien.

Om leerkrachten duidelijker de norm te laten bepalen in de klas zijn scholing, ontmoeting tussen scholen en bijeenkomsten per school cruciaal. Op deze wijze worden leerkrachten verder geprofessionaliseerd en kiest het hele team stelling tegen pesten. Ook de posters en hesjes dragen bij aan het bekrachtigen van de norm.

3.4 Werkzame elementen

[Kennis over pesten](#)

[o Leerlingen weten van gevolgen van pesten, waardoor er een attitudeverandering optreedt \(2, 3, 6\)](#)

- o Leerlingen stappen gemakkelijker op volwassenen af om problemen te bespreken (5)
- o Kinderen weten dat praten over pesten geen klikken is (5)
- o Pesten en de verschillende vormen daarvan worden beter gesignaleerd en er wordt gemakkelijker over gesproken (2), door zowel leerlingen alsook door het schoolpersoneel (5, 6)

Rolbenadering bij pesten

- o Leerlingen krijgen inzicht in de werking van een groep (inclusief groepsdruk), en hun rol daarin (2, 5). Daardoor functioneert de klas meer als een groep waar iedereen naar elkaar omkijkt (5)
- o Alle leerlingen in de groep weten dat ze een rol hebben bij het oplossen van een pestprobleem (3)
- o Assistenten en versterkers stoppen met het helpen van pesters (2, 3, 6)
- o Doordat buitenstaanders ingrijpen, stemmen ze niet meer impliciet in met het pesten (3)
- o Buitenstaanders kiezen ervoor om verdedigers van slachtoffers te worden (2, 3, 6)
- o Leerlingen weten hoe ze slachtoffers kunnen steunen, en weten ook waarom dit soms moeilijk is in een groep (2, 5)

Groepsnormen en pesten als middel tot status

- o Leerlingen en leerkrachten treden adequaat op tegen pesten, waardoor duidelijk wordt dat pesten niet wordt getolereerd (2, 3, 6)
- o Leerlingen beseffen dat ze verantwoordelijk zijn voor elkaars welzijn (2, 5)
- o Pesters staan niet meer sterker doordat ze elkaar niet meer verdedigen (3)
- o Als pesten niet wordt gewaardeerd is de opbrengst niet langer positief, waardoor pesters minder zijn gemotiveerd om door te gaan (3)
- o Doordat hulpgedrag meer wordt beloond dan pestgedrag kiezen pesters ervoor om hun doelen op een andere manier te bereiken (3)
- o Slachtoffers komen beter voor zichzelf op (assertiviteit), waardoor ze een minder aantrekkelijk doelwit zijn voor pesters (2)
- o Slachtoffers krijgen meer vrienden, waardoor pesters afkeuring krijgen (2)

Team en Leerkrachten

- o Doordat het schoolpersoneel gemakkelijker over pesten spreekt wordt er beter samengewerkt en zit het team meer op één lijn (3, 5)
- o Leerkrachten denken negatiever over pesten, zijn beter in staat om tegen pesten op te treden, en zorgen ervoor dat pesten daadwerkelijk verminderd (2, 6).
- o Leerkrachten stimuleren leerlingen om status en aanzien te bereiken met prosociaal gedrag (2)
- o Leerkrachten voelen zich ook verantwoordelijk voor wat er gebeurt op de vrije momenten buiten de klas (3)

Betekenis scores:

- 2 = Beschrijving interventie
- 3 = Onderbouwing
- 5 = Praktijkervaringen
- 6 = Effectonderzoek

4. Uitvoering

4.1 Materialen

. *Leerkrachten*: handleiding met lessen, enkele werkbladen voor leerlingen en een stappenplan bij geïndiceerde interventies - steungroepaanpak (Salmivalli, Pöyhönen, & Kaukiainen, 2009); aanvullend lesmateriaal voor leerkrachten (Huitsing et al., 2013); posters: KiVa-hesjes; website www.kivaschool.nl met intranet (onder meer powerpointpresentaties voor de teamvergadering en ouderavond en extra materialen bij de lessen).

. *Ouders*: een folder en een oudergids, ook beschikbaar op www.kivaschool.nl/ouders.

. *Leerlingen*: KiVa-computerspel.

. *Monitoring*: De uitkomsten van de vragenlijsten die tweejaarlijks worden ingevuld door leerlingen worden aan KiVa-scholen gerapporteerd om te zien of de hoe elke klas er sociaal voor staat.

Alle materialen worden beschikbaar gesteld bij de tweedaagse training, of zijn online beschikbaar. Uit kostenoverwegingen is er geen wervingsmateriaal, maar informeert KiVa belangstellenden via de website

www.kivaschool.nl en de media www.kivaschool.nl/links.

4.2 Type organisatie

KiVa is geschikt voor basisscholen.

4.3 Opleidingen en competenties

Om KiVa uit te kunnen voeren dienen leerkrachten een tweedaagse training te volgen. Bij de training worden leerkrachten voorbereid op het geven van tien KiVa-lessen gedurende het schooljaar en krijgen ze handvatten om pesten te signaleren (dag 1). Daarnaast worden ze getraind in het uitvoeren van gerichte interventies om pestincidenten op te lossen (dag 2). De training wordt gegeven door ervaren schoolbegeleiders in samenwerking met wetenschappers van de Rijksuniversiteit Groningen. Meerdere scholen worden tegelijkertijd getraind op goed bereikbare centrale locaties.

KiVa-trainers participeren in train-de-trainer dagen waar kennis wordt gemaakt met KiVa en waar de draaiboeken voor de training worden doorgenomen alvorens ze scholen trainen. KiVa-trainers zijn ervaren en gekwalificeerde trainers die geregeld worden bijgeschoold en zelfstandig scholen adviseren over problemen op het terrein van sociale veiligheid en sociaal-emotionele ontwikkeling. KiVa-trainers krijgen een persoonsgebonden licentie om KiVa-training te mogen geven en scholen te begeleiden. Coördinatie en koppeling aan scholen vindt altijd plaats via KiVa (zie implementatie).

4.4 Kwaliteitsbewaking

De Rijksuniversiteit Groningen, vertegenwoordigd door het KiVa-consortium, is verantwoordelijk voor de inhoud en de kwaliteit van KiVa. Taken die het KiVa-consortium op zich neemt, zijn bijvoorbeeld beleidsbepaling over inhoud, uitvoering, en kwaliteitsborging van KiVa. Daarnaast wordt onderzoek en ontwikkeling gestimuleerd, en worden rechten en licenties afgegeven voor het gebruik van KiVa.

Begeleiding van scholen gebeurt door KiVa-schoolbegeleiders die werken binnen regioteams onder begeleiding van een KiVa-regioleider. Schoolbegeleiders die KiVa-scholen willen trainen en begeleiden worden gelicenseerd door het KiVa-consortium. Trainer-licenties worden altijd gegeven aan personen, nooit aan organisaties.

Om het naleven van KiVa te bevorderen, worden KiVa-certificaten uitgereikt aan scholen die het programma geheel invoeren. De certificering wordt op de KiVa-website vermeld, zodat ouders en andere belanghebbenden per regio kunnen zoeken naar een KiVa-school. Ook komt er een KiVa-bordje op/in de school te hangen. Het certificaat wordt verleend als:

- . De essentiële KiVa-elementen (lessen, computerspel, hesjes, posters) goed worden toegepast;
- . KiVa-scholen (KiVa-team, leerkrachten, conciërges) aanwezig zijn bij de scholingsdagen (training, inscholing, KiVa-conferenties);
- . KiVa-teams aanwezig zijn bij de ervaringsbijeenkomsten en op die manier bijdragen aan het verbeteren van het programma;
- . uit de monitoring blijkt dat er weinig structurele pestproblemen zijn;
- . begeleiding wordt toegestaan als er ondanks KiVa toch een pestprobleem ontstaat;
- . signalen van ouders adequaat worden behandeld.

KiVa-scholen worden bijgestaan door monitoring, coaching en nascholing om de doelen te bereiken.

In oktober en mei van elk schooljaar wordt middels het afnemen van vragenlijsten (via de computer en onder verantwoording van de leerkracht) bij de leerlingen van groep 5 tot en met 8 onderzocht of het pestgedrag op school is veranderd. Daarnaast geven de vragenlijsten inzicht in het welbevinden van de leerlingen.

Signalen van KiVa-scholen waar het niveau van pesten niet afneemt en waar niet aan de voorwaarden voor een KiVa-school wordt voldaan, zijn aanleiding tot extra begeleiding door KiVa-begeleiders. Als hun inzet niet tot verbetering leidt, kan een visitatie door KiVa het uiterste middel zijn om de situatie op school te verbeteren.

Naast certificaten voor KiVa-scholen worden certificaten uitgereikt aan leerkrachten (als ze de training hebben gevolgd en punten behalen voor de nascholing).

4.5 Randvoorwaarden

Eén van de belangrijkste voorwaarden voor een succesvolle implementatie van KiVa is draagvlak bij de schoolleiding en het team. De schoolbrede kick-off bijeenkomst en de teamvergadering zijn hierbij belangrijke stimuli. Verder is de ouderavond belangrijk om ouders bij de aanpak van de school te betrekken.

4.6 Implementatie

De praktische uitvoering van KiVa wordt gedaan door een B.V. die verantwoordelijk is voor de implementatie van KiVa op Nederlandse scholen. De KiVa Uitvoering BV is voor buitenstaanders het eerste aanspreekpunt voor KiVa en fungeert ook als meldpunt als ouders of andere belanghebbenden een probleem ondervinden op een KiVa-school. Daarnaast kan de KiVa Uitvoering BV scholen ondersteunen door schoolbegeleiders toe te wijzen.

Om landelijke uitrol mogelijk te maken is er een uitgebreid "Plan van Uitrol" ontwikkeld waarin wordt ingegaan op de uitgangspunten bij de uitrol, de kernkwaliteiten van KiVa, het organisatiemodel, de kwaliteitswaarborging (van scholen, leerkrachten en trainers), de financiële onderbouwing, en rechten en licenties.

Uitgangspunten bij de uitrol zijn onder meer dat KiVa verbonden blijft aan de Rijksuniversiteit Groningen en dat het een wetenschappelijk geïnitieerd antipestprogramma is.

De organisatiestructuur die KiVa hanteert is:

- een KiVa-consortium dat op hoofdlijnen stuurt wat inhoudelijke en strategische zeggenschap betreft;
- een KiVa Uitvoering BV dat werkt aan de praktische uitvoering.

KiVa-scholen zijn aan elkaar verbonden in ervaringsgroepen, die worden begeleid door KiVa-schoolbegeleiders die werken in regioteams. Het KiVa-consortium wordt geadviseerd door een op te richten Raad van Advies bestaande uit vertegenwoordigers van maatschappelijke partners.

4.7 Kosten

Om een KiVa-school te worden, betalen scholen jaarlijks een basisbedrag plus een bedrag per klas waarin leerlingen uit de groepen 5 tot en met 8 zitten (combinatieklassen worden als één klas gerekend). Scholen gaan (steeds) een overeenkomst met KiVa aan voor toepassing van het programma voor twee jaar. Gecertificeerde KiVa-scholen krijgen na twee jaar korting.

De prijzen zijn als volgt:

Jaarlijks basisbedrag per school: €750 p/j

Bedrag per klas: voor nieuwe KiVa-scholen: €585 p/j

Bedrag per klas: voor gecertificeerde KiVa-scholen: €345 p/j

Voor nieuwe scholen geldt in de eerste twee jaren van het gebruik van KiVa een basisbedrag van €750 per school, plus een bedrag van €585 per klas. Vanaf het derde jaar worden scholen die KiVa succesvol hebben ingevoerd gecertificeerd. Gecertificeerde scholen krijgen een jaarlijkse korting van €240 per klas. Dit heeft erme toe te maken dat leerkrachten van gecertificeerde scholen bijscholingstrainingen volgen en geen uitgebreidere inscholingstrainingen.

Wat krijgen scholen voor deze bedragen?

- . Deelname aan in- of bijscholingstrainingen van het onderwijzend personeel (één docent per klas) en de Intern Begeleider.
- . Deelname aan inscholingstraining voor directeur.
- . Bijwonen van halfjaarlijkse ervaringsbijeenkomsten voor het KiVa-team.
- . Halfjaarlijkse monitoringsrapporten van de sociale staat van de klas en de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen.
- . Gebruik van de KiVa-lessen/materiaal.

Aanvullende KiVa-diensten

- . Extra persoon naar inscholingstraining (inclusief materiaal): €655.
- . Extra persoon naar bijscholingstraining €350.
- . Extra materiaal: op aanvraag (hangt af van de omvang van de school).
- . Extra advies of begeleiding door een KiVa consulent (bijvoorbeeld bij complexe pestproblemen, ondersteuning bij een ouderavond) op basis van €110 per uur.

De kosten van KiVa hebben voor het overgrote deel betrekking op kosten voor scholing van het onderwijzend personeel en intervisie. KiVa streeft geen winst na. Eventuele overschotten worden geïnvesteerd in doorontwikkeling van het programma.

5. Onderzoek naar praktijkervaringen

A. KiVa-consortium (2013)

B. De tweedaagse training is na afloop geëvalueerd door elke deelnemer middels een evaluatieformulier met een vierpuntschaal (sterk mee oneens - mee oneens - mee eens - sterk mee eens). De evaluatie van de training door leerkrachten was uiterst positief (aantal geretourneerde evaluatieformulieren was 300 van de 310). De hieronder verstrekte uitkomsten zijn alleen intern besproken.

C. *Algemeen*

- . De KiVa-lessen zien er aantrekkelijk uit (99 procent eens of sterk mee eens).
- . In de KiVa-training werden voldoende vragen en opdrachten verstrekt om de stof te verwerken (100 procent eens of sterk mee eens).
- . De voor de KiVa-training gekozen onderwijsvorm (lezingen, bijeenkomsten in kleinere groepen) was geschikt om de stof aan te bieden (100 procent eens of sterk mee eens).

Plenaire lezingen

- . Voldoende voorbeelden bij de presentatie van de stof (99 procent eens of sterk mee eens).
- . De opbouw van de lezingen was goed (98 procent eens of sterk mee eens).
- . In de lezingen werd te veel stof behandeld (18 procent eens of sterk mee eens).
- . Over het geheel genomen vond ik de lezingen goed (99 procent eens of sterk mee eens).

Groepsbijeenkomsten

- . De organisatie van de groepsbijeenkomst zat over het algemeen goed in elkaar (100 procent eens of sterk mee eens).
- . De verstrekte opdrachten waren duidelijk (99 procent eens of sterk mee eens).
- . De groepsbijeenkomst was inhoudelijk van voldoende niveau (99 procent eens of sterk mee eens).
- . De coördinator gaf voldoende feedback op de uitgevoerde opdrachten (99 procent eens of sterk mee eens).
- . Het oefenen met de gespreksvoering (dag 2) vind ik een belangrijk onderdeel van de training (96 procent eens of sterk mee eens).

Eindoordeel

- . Over het geheel genomen vond ik de KiVa-training goed (100 procent eens of sterk mee eens).
- . Over het geheel genomen vond ik de KiVa-training nuttig (99 procent eens of sterk mee eens).
- . Door de training ben ik voldoende voorbereid om het KiVa-programma uit te gaan voeren (98 procent eens of sterk mee eens).

A. Veenstra, Huitsing, et al., 2013

B. In het eerste KiVa-jaar zijn er op twee momenten ervaringsbijeenkomsten geweest. Daarbij zijn de ervaringen van scholen met KiVa systematisch verzameld. De volgende ervaringen werden genoemd bij de eerste ervaringsbijeenkomst in oktober/november 2012.

C. *Start*

Op de meeste scholen is aan het begin van het schooljaar door een teamvergadering of startbijeenkomst met alle medewerkers een begin gemaakt met het invoeren van KiVa. Op sommige scholen waren ook de leerlingen bij de startbijeenkomst aanwezig. Zo werd er een dans tegen pesten gedaan of een lied tegen pesten gezongen. Scholen hebben doorgaans de overblijfskrachten, vakleerkrachten en buitenschoolse opvang op de hoogte gebracht dat de school een KiVa-school is geworden en hoe de school pesten aanpakt en oplost. Het informeren van de vertrouwenspersoon en de medezeggenschapsraad werd doorgaans ook van belang

geacht. Daarentegen werd het niet zo belangrijk gevonden om de ouderraad over KiVa te informeren. Scholen gaven aan dat het schoolpersoneel door KiVa meer op één lijn zit en dat er meer over pesten en groepsproblemen wordt gepraat.

Hesjes

Op een KiVa-school is elke pauze een aantal surveillanten aanwezig dat aanspreekpunt is voor leerlingen. Zij zijn herkenbaar door speciale KiVa-hesjes. Niet alle scholen gebruiken de hesjes. Ouders van scholen die de hesjes wel gebruiken, geven aan blij te zijn omdat leerkrachten beter zichtbaar zijn. De hesjes blijken niet alleen tot een betere zichtbaarheid te leiden, maar zorgen er ook voor dat leerlingen makkelijker op een pleinwacht afstappen. Sommige scholen constateren dat leerkrachten zonder hesjes tijdens een pauze vaak bij elkaar blijven staan, terwijl ze zich met de hesjes aan veel meer verspreiden. De hesjes worden als een preventieve maatregel gezien. Op veel scholen worden de hesjes daarom ook gebruikt door overblijfkrachten. Leerlingen vinden het belangrijk dat leerkrachten en overblijfkrachten de hesjes altijd aan doen.

Lessen

Volgens de leerkrachten duren de KiVa-lessen langer dan gepland. Verscheidene leerkrachten zeiden dat, wil je de lessen goed doen, je de ruimte moet bieden aan de leerlingen. Dat de lessen langer duren is volgens hen dus juist een goed teken. Op veel scholen worden de lessen opgedeeld in stukjes en verspreid over verschillende dagen gegeven. Leerkrachten vinden het fijn dat je KiVa-oefeningen gemakkelijk tussendoor kan doen.

Door de lessen wordt er volgens leerkrachten een veilige sfeer in de groep gecreëerd. De lessen zijn interactief. De leerkracht en leerlingen geven er samen vorm aan. Leerkrachten gaven aan dat ze door de lessen meer inzicht krijgen in wat er buiten de klas gebeurt, bijvoorbeeld op het schoolplein. Leerlingen leren dat ze verantwoordelijk zijn voor hun eigen gedrag en spreken elkaar soms al aan als er iets gebeurt dat tegenstrijdig is met de KiVa-regels. De lessen zorgen er volgens leerkrachten voor dat leerlingen zich meer als een groep gaan gedragen.

Het KiVa-materiaal slaat volgens leerkrachten goed aan bij leerlingen, omdat KiVa geen belerende toon heeft. Met KiVa leren ze nieuwe dingen die ze echt interessant vinden (communiceren, respect tonen, wat een groep is) en leerkrachten merken dat de leerlingen ook buiten de lessen teruggrijpen op deze nieuwe kennis.

De meeste leerlingen zijn volgens leerkrachten betrokken tijdens de les en hebben een open houding. Ze zijn daarbij ook eerlijk over hun eigen pestgedrag. Er komt vaak van alles naar boven tijdens een les. Leerlingen vinden het fijn dat er dankzij KiVa duidelijke omgangsregels komen op school.

KiVa-team en steungroepaanpak

Er zijn vele mogelijkheden om het KiVa-team samen te stellen. Sommige scholen kiezen er voor om uit elk leerjaar (groep 5 tot en met 8) ten minste één leerkracht in het KiVa team deel te laten nemen. Meestal zit de intern begeleider ook in het team.

Scholen vinden het fijn dat er in de steungroepaanpak niet terug maar vooruit wordt gekeken. Leerkrachten geven aan dat ze in het verleden veel te veel bezig waren met uitzoeken wie wat had gedaan. Daardoor werden problemen al snel erg groot gemaakt. Deze oplossingsgerichte aanpak kan ook in de hele klas worden gebruikt door de groep te vragen hoe de sfeer voor iedereen kan worden verbeterd. Verder geven leerkrachten aan dat het belangrijk is dat leerlingen weten dat rapporteren over pesten nooit klikken is.

Ouders

Verscheidene scholen hebben voor ouders een informatiebijeenkomst georganiseerd. Probleem daarbij is vaak dat maar een klein deel van de ouders aanwezig is. Ouders die de school het liefst erbij zou hebben, blijven veelal weg. Scholen bleken de beste opkomst te hebben als ze eerst een algemene klassenavond hielden met daarna een plenaire presentatie over KiVa.

A. KiVa-consortium (2013). Samenvatting van de notulen van de tweede KiVa-ervaringsbijeenkomst. Interne publicatie.

B. De volgende ervaringen werden genoemd bij de eerste ervaringsbijeenkomst in februari/maart 2013.

C. *Algemene voortgang: Wat gaat goed? En wat kan beter?*

Over het algemeen waren de KiVa-scholen zeer positief. Scholen gaven onder meer aan dat het fijn is om concreet met pesten bezig te zijn. Dat maakt het gemakkelijker om pesten te bespreken. Leerlingen merken dat de sfeer opener is en durven daardoor meer te zeggen. KiVa werkt drempelverlagend: meer leerlingen

melden zich bij (KiVa-) teamleden als ze vervelend gedrag meemaken.

KiVa-scholen laten weten dat het fijn is dat iedereen verantwoordelijk wordt gemaakt om pesten te stoppen. Daardoor zijn de leerlingen meer betrokken met elkaar. Er wordt ook meer samengewerkt door KiVa. Het programma stimuleert het oplossingsgericht denken en het handelingsgericht werken.

Toch ging het in sommige klassen eerst ook slechter. De KiVa-lessen deden wat met de groep, haalden veel naar boven. Daardoor moesten verhalen van leerlingen soms ook worden afgekapt, omdat ze te heftig of aangrijpend waren. Als de lessen verdergaan, gaat het beter, maar soms is er een lange weg te gaan.

Aanpassingen in het materiaal

Naar aanleiding van de ervaringen bij scholen is er een aantal aanpassingen gedaan. Allereerst is er aanvullend materiaal bij de handleiding verschenen (Huitsing et al., 2013). In dit aanvullend materiaal zijn de doelen bij elke les geëxpliciteerd waardoor de lessen veel overzichtelijker worden. Daarnaast worden per doel per les nieuwe werkvormen gegeven, waardoor leerkrachten meer flexibiliteit hebben bij het vormgeven van de KiVa-les. Dit aanvullend materiaal maakt het ook mogelijk om de lessen in latere leerjaren te herhalen, zonder dat daarbij dezelfde oefeningen moeten worden gedaan.

6. Onderzoek naar effectiviteit

6.1 Onderzoek in Nederland

A. Veenstra, R. (2013). Groepsprocessen bij jongeren: Over pesten en ander probleemgedrag. Inaugurale rede uitgesproken op dinsdag 15 oktober 2013.

B. KiVa is in Nederland geëvalueerd met een zogeheten Randomized Controlled Trial (RCT). Om scholen te werven, werd elke basisschool in Nederland (N = 6,938) in de herfst van 2011 met een brief geattendeerd op deelname aan het onderzoek naar de effectiviteit van KiVa. Er waren 132 scholen bereid om mee te doen. Deze scholen werden vervolgens uitgenodigd voor de voormeting in mei 2012. Sommige scholen deden hier uiteindelijk niet aan mee, onder meer bij gebrek aan commitment om een anti-pestprogramma te implementeren of gebrek aan tijd of voorzieningen (zoals computers) om kinderen de vragenlijst te laten invullen. In totaal waren 100 scholen in staat om de voormeting bij de groepen 4-7 (7-11 jarige leerlingen) af te ronden.

Met de gegevens van de voormeting heeft het Centraal Plan Bureau scholen bij toeval toegewezen aan de controleconditie (N = 33) of één van de twee interventiecondities (34 scholen in de KiVa conditie en 33 scholen in de KiVa+ conditie; na de randomisatie besloot één KiVa+ school uit het onderzoek te stappen omdat ze liever tot de controleconditie behoorden). Voor de randomisatie is een geblokte gestratificeerde procedure toegepast, gebaseerd op een combinatie van de schoolgemiddelden voor de herziene Olweus Bully-Victim vragenlijst voor zelf gerapporteerd slachtofferschap en pesten (Olweus, 1996), anti-pest attitudes (Rigby & Slee, 1991) en welbevinden op school. Elk "blok" (gebaseerd op schoolgrootte) in een zogeheten stratum bestond uit drie scholen met vergelijkbare scores op pestproblemen (de drie scholen met de grootste pestproblemen zaten in het eerste stratum, de drie volgende scholen in het volgende stratum, etc.). Scholen uit een stratum werden vervolgens toegewezen aan één van de condities. Op deze manier werd geprobeerd om de verschillen in de condities bij aanvang te minimaliseren.

De 99 scholen zijn afkomstig uit alle Nederlandse provincies, uit plattelandsgebieden en (half)stedelijke gebieden. Van de deelnemende scholen heeft 58.6% een openbare grondslag. In Nederland is ongeveer 38% van de scholen openbaar (CBS, 2012), wat betekent dat bijzondere scholen licht onder gerepresenteerd zijn. Data werden op drie momenten verzameld: mei 2012, oktober 2012 en mei 2013. Leerlingen vulden internetvragenlijsten in onder verantwoordelijkheid van de leerkracht. De vragen in de vragenlijst werden gerandomiseerd zodat de volgorde geen systematisch invloed had op de resultaten. In de vragenlijst waren er voor leerlingen vijf filmpjes te zien waarin een professionele actrice uitleg gaf over het doel van de vragenlijst (onderzoek doen naar het welbevinden van kinderen op school), de manier waarop de vragenlijst moet worden ingevuld (inclusief een voorbeeldvraag) en een paar basisregels, bijvoorbeeld dat leerlingen niet met elkaar mogen praten tijdens het invullen van de vragenlijst en dat ze de antwoorden niet hoeven te bespreken. In deze filmpjes werd ook uitgelegd dat de antwoorden vertrouwelijk blijven maar dat de leerkracht feedback krijgt om er voor te zorgen dat "alle kinderen met plezier naar school gaan". Tot slot werd "pesten" uitgelegd zoals geformuleerd door Olweus (1996).

Voorafgaand aan de voormeting (en voor nieuwe leerlingen voorafgaand aan de andere metingen) stuurden scholen een informatiebrief naar ouders. Leerlingen vulden de vragenlijst niet in als ouders geen toestemming

gaven voor deelname aan het onderzoek (passieve toestemming).

C. Allereerst is de vraag in hoeverre de scholen het volledige KiVa-programma hebben toegepast. In Figuur 3 (in de bijlage) valt op dat maar 36 procent van de leerkrachten erin is geslaagd om, zoals afgesproken, de lessen af te ronden voor mei 2013. De implementatie van het programma kan dus nog worden verbeterd en het eerste jaar met KiVa was voor veel leerkrachten blijkbaar nog wennen.

Bij de voormeting in mei 2012 bleek dat 29 procent van de leerlingen aangaf maandelijks of vaker te worden gepest (zie figuur 4 in de bijlage). Er bleek geen verschil tussen controlescholen en KiVa-scholen. Dat percentage bleek het hoogst in groep 4 (37 procent) en het laagst in groep 7 (22 procent).

Bij de nameting in mei 2013 daalde het percentage leerlingen dat maandelijks of vaker gepest zegt te worden naar 13,5 procent op KiVa-scholen, zie Figuur 5 in de bijlage. Op KiVa-scholen was de daling met andere woorden 53 procent. Op controlescholen valt ook een daling te bespeuren, maar die is minder sterk: 18,5 procent (een daling van 35 procent). Dat pesten ook afneemt in de controlegroep komt deels door een leeftijdseffect (het percentage gepeste leerlingen neemt per opeenvolgend schooljaar met 5 procent af) maar waarschijnlijk ook doordat er in 2012-'13 veel aandacht voor pesten is geweest in de samenleving. Verder is het ook denkbaar dat controlescholen andere initiatieven hebben genomen om pesten tegen te gaan, omdat ze twee jaar wachten als controleschool te lang vonden. De daling met meer dan de helft valt dus niet volledig aan KiVa toe te schrijven, maar wat wel duidelijk wordt, is dat de afname van pesten bij KiVa-scholen beduidend sterker is. In mei 2012 werd 29 procent van de leerlingen gepest. Door het leeftijdseffect zou dat moeten dalen naar 24 procent. Op controlescholen daalde het echter naar 18,5 procent (een effect dat vooral toe te schrijven valt aan de afgelopen periode waarin een nationaal debat werd gevoerd over pesten). Op KiVa-scholen daalde het pesten echter verder naar 13,5 procent. KiVa-scholen doen het dus nog beter dan controlescholen. De daling is overigens iets zwakker op KiVa-scholen die niet alle lessen hebben afgerond: 49 procent in plaats van 53 procent.

Heeft KiVa alleen effect op incidenteel pesten of worden de meest schrijnende gevallen het meest geholpen? Het blijkt dat de daling in de categorie maandelijks 41 procent is, bij wekelijks 49 procent en bij dagelijks gepest worden 65 procent. KiVa werkt dus sterker voor leerlingen die het meest gepest worden. Ondanks deze sterke afname mogen KiVa-scholen nu niet op hun lauweren gaan rusten. Op scholen waar alle KiVa-lessen zijn gegeven, geeft toch nog 4 procent van de leerlingen aan dat ze bijna dagelijks worden gepest, zie Figuur 5. Wekelijks gepest worden komt voor bij 3 procent en maandelijks bij 6 procent. Met alle verzamelde gegevens kan nieuw onderzoek handvatten bieden om het pesten nog verder terug te dringen.

Goed nieuws is dat leerlingen op KiVa-scholen veel positiever zijn geworden over hun leerkrachten. Ze werden gevraagd om een cijfer te geven voor de aandacht die leerkrachten geven aan pesten: dat rapportcijfer steeg in een jaar van een 5,6 naar een 7,2. Op controlescholen gingen leerkrachten niet vooruit in dat opzicht. Ook vonden leerlingen op KiVa-scholen dat hun leerkrachten vooruit waren gegaan in hun houding tegenover pesten (van een 8,8 naar een 9,2) en in hun vaardigheden om het pesten goed aan te pakken (van een 7,2 naar een 7,8). Op controlescholen was er in dat opzicht geen vooruitgang, zie Figuur 6 in de bijlage. Leerkrachten op KiVa-scholen zijn dus betere rolmodellen geworden die in staat zijn om een positieve groepsnorm uit te dragen en zo de groep te beïnvloeden.

Ook op andere maten scoren leerlingen op KiVa-scholen na een jaar positiever dan de leerlingen op controlescholen. De verschillen zijn niet groot, maar wel altijd in het voordeel van KiVa-scholen. Leerlingen van KiVa-scholen ontwikkelen een meer negatieve houding over pesten (van een 7,8 naar een 8,4), meer inlevingsvermogen voor het slachtoffer (van een 7,0 naar een 7,2) en gaan zich meer richten op het aangaan van positieve relaties dan hun leeftijdsgenoten (van een 7,1 naar een 7,4). Op controlescholen is die vooruitgang niet of nauwelijks te zien. Ook zijn KiVa-leerlingen na een jaar meer te spreken over de sfeer op school (van een 7,1 naar een 7,5). Kortom, het programma reduceert het pesten en bevordert positieve relaties.

6.2 Onderzoek naar vergelijkbare interventies

A. Kärnä et al., 2011

B. In Finland is een Randomized Controlled Trial uitgevoerd op 78 scholen (39 scholen voor de KiVa-conditie en voor de controleconditie). De voormeting werd uitgevoerd in mei 2007, de nameting in mei 2008. Bij de metingen zijn vrijwel dezelfde gestandaardiseerde vragenlijsten gebruikt als bij het Nederlandse onderzoek.

C. Uitgebreide analyses lieten zien dat er op de Finse KiVa-scholen minder wordt gepest (zie Tabel 1 in de bijlage). Alle andere effecten zijn ook in het voordeel van KiVa. Zo zijn er op KiVa-scholen minder assistenten of versterkers, terwijl er meer leerlingen zijn die slachtoffers verdedigen. De grootste effecten zijn te zien bij leerkrachten.

7. Overige informatie

7.1 Ontwikkeld door

René Veenstra, Gijs Huitsing, René Koens, Femke Munniksma, Beau Oldenburg, Rozemarijn van der Ploeg en Freek Velthausz

7.2 Websites

www.kivaschool.nl

8. Aangehaalde literatuur

- Card, N. A., Stucky, B. D., Sawalani, G. M., & Little, T. D. (2008). Direct and indirect aggression during childhood and adolescence: A meta-analytic review of gender differences, intercorrelations, and relations to maladjustment. *Child Development*, 79, 1185-1229.
- Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E., & Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25, 65-83.
- Dijkstra, J. K., Lindenberg, S., & Veenstra, R. (2008). Beyond the class norm: Bullying behavior of popular adolescents and its relation to peer acceptance and rejection. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36, 1289-1299.
- Espelage, D., Anderman, E. M., Brown, V. E., Jones, A., Lynne Lane, K., McMahon, S. D. et al. (2013). Understanding and preventing violence directed against teachers. *American Psychologist*, 68, 75-87.
- Goossens, F. A., Vermande, M. M., & Van der Meulen, M. (2012). *Pesten op school: Achtergronden en interventies*. Den Haag: Boom.
- Heckman, J. J. (2006). Skill formation and the economic of investing in disadvantaged children. *Science*, 312, 1900-1902.
- Hong, J. S., & Espelage, D. L. (2012). A review of research on bullying and peer victimization in school: An ecological system analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 17, 311-322.
- Huitsing, G., & Veenstra, R. (2012). Bullying in schools: Participant roles from a social network perspective. *Aggressive Behavior*, 38, 494-509.
- Huitsing, G., Kaukiainen, A., Munniksma, F., Oldenburg, B., Koens, R., Van der Ploeg, R., Pöyhönen, V., Salmivalli, C., Sentse, M., Veenstra, R., & Velthausz, F. (2013). KiVa: Aanvullend materiaal voor leerkrachten van de basisschool
- Huitsing, G., Veenstra, R., Sainio, M., & Salmivalli, C. (2012). "It must be me" or "It could be them?": The impact of the social network position of bullies and victims on victims' adjustment. *Social Networks*, 34, 379-386.
- Kärnä, A., Voeten, M., Little, T. D., Poskiparta, E., Kaljonen, A., & Salmivalli, C. (2011). A large-scale evaluation of the KiVa antibullying program. *Child Development*, 82, 311-330.
- Kärnä, A., Voeten, M., Poskiparta, E., & Salmivalli, C. (2010). Vulnerable children in varying classroom contexts: Bystanders' behaviors moderate the effects of risk factors on victimization. *Merrill-Palmer Quarterly*, 56, 261-282.
- Nishina, A., & Juvonen, J. (2005). Daily reports of witnessing and experiencing peer harassment in middle school. *Child Development*, 76, 435-450.
- Olweus, D. (1996). *The revised Olweus bully/victim questionnaire*. Bergen, Norway: Research Center for Health Promotion (HEMIL Center), University of Bergen.
- Olweus, D., & Limber, S. (2010). Bullying in school: Evaluation and dissemination of the Olweus Bullying Prevention Program. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80, 124-134.
- Reijntjes, A., Kamphuis, J. H., Prinzie, P., & Telch, M. J. (2010). Peer victimization and internalizing problems in children: A meta-analysis of longitudinal studies. *Child Abuse & Neglect*, 34, 244-252.
- Rigby, K., & Slee, P. T. (1991). Bullying among Australian school children: Reported behavior and attitudes toward victims. *Journal of Social Psychology*, 131(5), 615-627.

- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 15, 112-120.89.
- Salmivalli, C., Kärnä, A., & Poskiparta, E. (2010). Development, evaluation, and diffusion of a national anti-bullying program, KiVa. In B. Doll, W. Pfof, & J. S. Yoon (Eds.), *Handbook of youth prevention science* (pp. 240-454). New York: Routledge.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Österman, K., & Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior*, 22, 1-15.
- Salmivalli, C., Pöyhönen, V., & Kaukiainen, A. (2009). *KiVa: Handleiding voor leerkrachten van de basisschool*. Turku, Finland: Psychologisch Instituut, Universiteit van Turku.
- Salmivalli, C., & Peets, K. (2009). Bullies, victims, and bully-victim relationships in middle childhood and early adolescence. In K. H. Rubin, W. M. Bukowski, & B. Laursen (Eds.), *Handbook of peer interactions, relationships, and groups* (pp. 322-340). New York: Guilford.
- Salmivalli, C., Sainio, M., & Hodges, E. V. E. (2013). Electronic victimization: Correlates, antecedents, and consequences among elementary and middle school students. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 42, 442-453.
- Salmivalli, C., Voeten, M., & Poskiparta, E. (2011). Bystanders matter: Associations between reinforcing, defending, and the frequency of bullying behavior in classrooms. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 40, 668-676.
- Sentse, M., Scholte, R., Salmivalli, C., & Voeten, M. (2007). Person-group dissimilarity in involvement in bullying and its relation with social status. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 35, 1009-1019.
- Smith, J. D., Schneider, B. H., Smith, P. K., & Ananiadou, K. (2004). The effectiveness of whole-school antibullying programs: A synthesis of evaluation research. *School Psychology Review*, 33, 547-560.
- Swearer, S. M., Espelage, D. L., Vaillancourt, T., & Hymel, S. (2010). What can be done about school bullying? Linking research to educational practice. *Educational Researcher*, 39, 38-47.
- Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: A systematic and meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 7, 27-56.
- Ttofi, M. M., Farrington, D. P., Lösel, F., & Loeber, R. (2011). The predictive efficiency of school bullying versus later offending: A systematic/meta-analytic review of longitudinal studies. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 21, 80-89.
- Veenstra, R., Huitsing, G., Koens, R., Munniksma, F., Oldenburg, B., Van der Ploeg, R., Sentse, M., & Velthausz, F. (2013). Het KiVa antipestprogramma: Signaleren en tegengaan van pesten. *Kind En Adolescent Praktijk*, 12, 76-84.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Huitsing, G., Sainio, M., & Salmivalli, C. (2013). The role of teachers in bullying: The relation between antibullying attitudes, efficacy, and actual efforts to reduce bullying and peer-reported bullying. Unpublished Work, University of Groningen.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Munniksma, A., & Dijkstra, J. K. (2010). The complex relation between bullying, victimization, acceptance, and rejection: Giving special attention to status, affection, and sex differences. *Child Development*, 81, 480-486.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Zijlstra, B. J. H., De Winter, A. F., Verhulst, F. C., & Ormel, J. (2007). The dyadic nature of bullying and victimization: Testing a dual perspective theory. *Child Development*, 78, 1843-1854.
- Verlinden, M., Veenstra, R., Ringoot, A. P., Jansen, P. W., Raat, H., Hofman, A., Jaddoe, V. W. V., Verhulst, F. C., & Tiemeier, H. (2013). Detecting bullying in early elementary school with a computerized peer-nomination instrument
- Volk, A. A., Camilleri, J. A., Dane, A. V., & Marini, Z. A. (2012). Is adolescent bullying an evolutionary adaptation? *Aggressive Behavior*, 35, 222-238.
- Vreeman, R. C. & Carroll, A. E. (2007). A systematic review of school-based interventions to prevent bullying. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 161, 78-88.

Een selectie van KiVa in de media (zie verder kivaschool.nl/links)

AOB Onderwijsblad: Pesten speelt op alle scholen, in elke klas (17 november 2012)

Besturenraad: Pesten tegengaan: Veel is afhankelijk van de leerkracht (8 november 2012)

De Stentor/BN DeStem e.a.: Pesten toekijken is er niet meer bij - de Julianaschool in Bennekom (12 februari 2013)

Eén Vandaag: Aanpak pesten: gaat het werken? - KiVa op De Oudvaart in Sneek (25 maart 2013)

Forum Veilige School: De hoofdvraag is: 'Hoe zorgen we samen voor een fijne school?' - Blog door Rob van Gils van de Spindel in Bavel (28 oktober 2012)

KRO Brandpunt: De Finse methode - met Christina Salmivalli (3 februari 2013)

NOS Jeugdjournaal: Minder pesten door KiVa? - De Julianaschool in Bennekom (29 september 2012)

NOS Journaal: Compliment helpt tegen pesten - met René Veenstra op de Emmausschool in Rotterdam (29 september 2012)

NRC Handelsblad: Pesten doe je nooit alleen: Een drama voor zes spelers (20 november 2012)

NRC Handelsblad: Het enige dat werkt: de hele groep aanpakken (25 maart 2013)

Omroep Brabant: Finse methode tegen pesten op school in Brabant - De Spindel in Bavel (29 augustus 2012)

School TV Weekjournaal: KiVa op De Ommewending in Veendam - vanaf 19:46 (15 februari 2013)

UK Magazine: Gronings anti-pestprogramma werkt wél (24 januari 2013)